

УДК 159.923.2 DOI: [https://doi.org/10.17721/upj.2023.1\(19\).6](https://doi.org/10.17721/upj.2023.1(19).6)

Купрєєва О. І.,

доктор психологічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник лабораторії
психодіагностики та науково-психологічної інформації,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України
E-mail: consultok0804@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5429-1427

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ МОЛОДІ З ІНВАЛІДНІСТЮ В ІНТЕГРОВАНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті обґрунтована програма психологічної допомоги молоді з інвалідністю, яка навчаються в інтегрованому освітньому середовищі. **Мета** дослідження -розкрити зміст, структуру та особливості впровадження програми психологічної допомоги молоді з інвалідністю в умовах інтегрованого середовища закладу вищої освіти. **Методи.** На основі результатів емпіричного дослідження за участю 345 студентів з інвалідністю, які навчаються в інтегрованих групах закладів вищої освіти м. Києва виявлено рівні самореалізації – досуб'єктний та суб'єктний. Кореляційним аналізом виявлено взаємозв'язки між базовими компонентами суб'єктної самореалізації студентів з інвалідністю та їх особистісними характеристиками (ресурсами) - життєстійкістю, базовими переконаннями, часовою перспективою, копінг-стратегіями, механізмами психологічного захисту, самоставленням. Визначено мішені психологічної допомоги, напрями та методи програми. Представлено програму психологічної допомоги, метою якої є сприяння процесу особистісного зростання, активізації особистісних ресурсів, які опосередковують, послаблюють негативний вплив інвалідності, зберігають психологічну рівновагу й мотивують на досягнення особистісної самореалізації. Психологічна допомога студентам з інвалідністю має здійснюватися у двох взаємопов'язаних напрямках: безпосередня та опосередкована психологічна допомога через групи підтримки – студентська спільнота, викладачі, батьки студентів з інвалідністю. Апробація програми психологічної допомоги показала її високу ефективність.

Ключові слова: *молодь з інвалідністю, психологічна допомога, студенти з інвалідністю, самореалізація, психологічні ресурси, життєстійкість, копінг-стратегії, базові переконання, соціально-психологічні чинники, кризові умови.*

Вступ

Постановка проблеми. Ускладнені наявністю інвалідності (фізичного дефекту), умови розвитку та життєдіяльності людини, які принципово можуть звужувати можливості для самореалізації та знижувати якість життя взагалі, зумовлюють особливу структуру викликів – виклик складності (Чиксентмігаї, 2017). Виклик – це те, що пред'являє людині зовнішня або внутрішня, складна та значуща для неї ситуація (в даному випадку ситуація інвалідності), яка припускає різні варіанти усвідомлених дій – як *активно-дієву* конфронтацію (прийняття виклику), так і *уникнення*, дистанціювання від неї. Цей виклик не стільки ставить межі можливостям саморозвитку, самореалізації людини з інвалідністю, скільки вимагає від неї використання значно більших зусиль, активізації та розвитку особистісних ресурсів адаптації до мінливих життєвих ситуацій, ефективної взаємодії з іншими та оточуючим світом, ніж в ситуаціях звичайного, необтяженого хронічною хворобою, або набутого фізичного дефекту розвитку особистості. Тому, важливим завданням є надання психологічної допомоги, сприяння процесу саморозвитку, самореалізації молоді з інвалідністю в умовах інтегрованого навчання.

Теоретичний аналіз

Прагнення до продуктивної самореалізації є одним із основних джерел осмисленого життя людини, її особистісного зростання, важливою умовою якості її життя та психологічного благополуччя. Фокус уваги дослідників гуманістичного та позитивного підходу до функціонування особистості в складних життєвих ситуаціях, несприятливих умовах розвитку (до яких відносять ситуацію інвалідності), спрямований на виявлення тих особистісних характеристик які дозволяють суб'єкту позитивно існувати – ефективно долати труднощі, через усвідомлене прагнення та орієнтацію на смисли, вільну реалізацію цінностей в оточуючому світі, досягати самореалізації й психологічного благополуччя (Франкл, 2020; Maddi, 2013; Seligman, Scikszentmihalyi, 2000). Позитивний підхід зміщує акцент з порушень здоров'я та функціонування людини на вивчення та розвиток *психологічних ресурсів* адаптації, самореалізації особистості, які дозволяють їй успішно будувати власну життєдіяльність.

Психологічні ресурси особистості є системою її індивідуальних характеристик, від вираженості яких процес самореалізації набуває суб'єктного характеру та в динамічній взаємодії з іншими чинниками є ефективно задіяними особистістю для реалізації цілей, подолання складних ситуацій та зумовлюють спрямованість саморозвитку. Разом з тим недостатність ресурсів, навпаки, може бути бар'єром на шляху самореалізації особистості (Купреєва, 2021).

Розвиток психологічних (особистісних) ресурсів сприяє здатності людини відповідати на виклик інвалідності активними стратегіями подолання та формуванням дієвої життєвої позиції. Це пов'язано з поступовим переходом від образу пасивної людини, керованої зовнішніми стимулами, до образу активної особистості, яка ставить цілі та прагне їх досягнення. При цьому функціональне порушення, фізичний дефект (навіть вроджений) є не стільки фокусом для практичної роботи психолога, скільки виступає в якості умови або системи умов для неї (Шаміч, 2019).

У сучасних дослідженнях осіб з інвалідністю, які базуються на психологічній та діяльній моделі інвалідності, гуманістичних та екзистенційних підходах, морфофункціональні порушення не розглядаються однозначно як чинники суб'єктивного неблагополуччя або нездатності реалізувати власні можливості й здібності. Дедалі частіше ставиться акцент на загальнопсихологічних та соціально-психологічних проблемах, а інвалідність розуміється в контексті людського здоров'я та благополуччя (Aquino, 2016; Civico, Acedo, Herves & Osello, 2021; Levitt, 2017). Дослідники зазначають, що люди з інвалідністю мають вроджену схильність до розвитку власної особистості, тоді як ресурси соціального середовища можуть або підтримувати, або гальмувати цей розвиток (Levitt, 2017). Визначальними чинниками особистісного саморозвитку та самодетермінованої поведінки людини з інвалідністю є відчуття власної ефективності та значущості, свобода вибору, сміливість, рішучість у прийнятті рішень, самостійне розв'язання проблем та труднощів, здатність ставити цілі та досягати їх, прийняття ризику (Wehmeur, 2015). До особистісних характеристик студентів з інвалідністю, які сприяють їхньому особистісному розвитку, відносять самоцінність, самоефективність, емоційну стабільність, відчуття безпеки (Smedema, Lee, & Bhattarai, 2022); самоуправління (self-management) - пізнання та прийняття себе, управління власною ідентичністю, самоефективність з урахуванням власних можливостей, та управління іншими (management of others) – включена взаємодія з іншими, зміна їхніх ставлень до інвалідності, як обмежуючого чинника (Wersth, Hammer, & D.d-Abadie, 2014). Разом з тим, до-

слідники наголошують на необхідності врахування психологічних особливостей студентів з інвалідністю. Зокрема, на притаманне їм відчуття «нетиповості», яке обумовлює розвиток неадекватних та недовірливих стосунків з оточуючим світом (Minotti, Ingram, Forber-Pratt & Espelage, 2021); зниження адаптивного потенціалу, низький рівень здатності до самосприйняття за рахунок вираженої залежності від інших (Aquino & Bittinger, 2019); підвищений рівень тривожності, соціальної фрустрованості та ригідності, особливо при спілкуванні з іншими (Бойко, 2016); низький рівень самоприйняття та саморозуміння, що зумовлює деструктивні стратегії особистісної самореалізації (Барна, 2012); низький рівень рефлексії в самовизначенні власного життєвого призначення, самооцінки своїх можливостей, усвідомленості професійної та соціальної відповідальності за вибір професії (Курбатова, 2021).

Зазначені психологічні особливості студентів з інвалідністю вказують на необхідність сприяння процесу їхньої самореалізації, через впровадження програми психологічної допомоги в інтегрованому середовищі закладу вищої освіти. Поняття «психологічна допомога» відображає певну психологічну реальність та психосоціальну практику, основною метою яких є сприяння людині в подоланні труднощів, проблем, пов'язаних з її психічним життям. Зміст психологічної допомоги полягає в наданні емоційної, смислової, екзистенційної підтримки людині у складних ситуаціях її особистісного та соціального буття (Купреєва, 2011). Психологічна допомога студентам з інвалідністю розглядається нами як спеціально організований пролонгований у часі процес, спрямований на створення оптимальних умов для взаємодії, спілкування, прояву активності, відповідальності та самостійності, забезпечує оптимізацію процесів саморозвитку та самореалізації особистості (Купреєва, 2021).

Ми поділяємо думку науковців, які вважають, що необхідно створювати розвивальне освітнє середовище, яке здатне реалізовувати особливу культуру соціалізації індивідуальності, що передбачає: подолання стереотипів інвалідності, сприяння розвитку особистості студентів з інвалідністю, психологічної, загальнокультурної, професійної компетентностей; розвиток здатності студентів з інвалідністю брати активну участь у житті суспільства (Reyes, Meneses, & Melián, 2022).

Мета статті – розкрити зміст, структуру та особливості впровадження програми психологічної допомоги молоді з інвалідністю в умовах інтегрованого середовища закладу вищої освіти.

Методологія та результати дослідження

На основі запропонованої нами теоретичної моделі самореалізації студентів з інвалідністю визначено основні структурні складові цього феномену (Купрєєва, 2021). Подальше обґрунтування методів, процедури емпіричного дослідження здійснювалося відповідно до змісту структурних компонентів робочої моделі самореалізації особистості студентів з інвалідністю.

Вибірку склали 345 студентів з інвалідністю, які навчаються на денній та заочній формах навчання Університету «Україна» та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вік досліджуваних від 19 до 27 років.

Методичний інструментарій дослідження. У дослідженні використано: модифікований опитувальник самоактуалізації особистості Е. Шостром (адаптація А. Лузукіна, Н. Каліної), шкала життєстійкості С. Мадді (адаптація Д. Леонтьєва, О. Рассказової); тест смисложиттєвих орієнтацій Дж. Крамбо, Л. Махоліка (адаптація Д. Леонтьєва); опитувальник часової перспективи – ZTPI (Zimbardo & Boyd, 2008; адаптації Г. Сирцова, О. Соколова, О. Мітіної); шкалу «World Assumptions Scale» Р. Янов-Бульман (адаптація О. Кравцової); тест-опитувальник самоставлення В. Століна, С. Пантілеєва; «Опитувальник копінг-стратегій» (Р. Лазарус, С. Фолкман, в адаптації Л. Вассермана).

На першому етапі дослідження ми вивчали психологічні особливості самореалізації студентів з інвалідністю (табл. 1).

Таблиця 1

Вираженість показників самореалізації студентів з інвалідністю

Показники самореалізації	Низький рівень (n=90)		Середній рівень (n=152)		Високий рівень (n=103)	
	$\bar{X}$	Sx	$\bar{X}$	Sx	$\bar{X}$	Sx
Орієнтація в часі	50,1	12,3	61,8	14,4	68,8	15,7
Цінності	44,3	14,2	57,5	13,4	69,4	10,4
Погляди на природу людини	41,5	18,8	44,6	18,4	55,3	13,6
Потреба в пізнанні	41,8	18,2	54,3	13,3	55,3	21,2
Креативність	46,3	13,4	53,5	13,3	73,4	12,6
Автономність	28,0	12,7	47,8	15,1	65,2	13,4
Спонтанність	25,2	13,4	39,4	12,1	56,9	11,0

Саморозуміння	32,3	13,9	47,4	17,1	66,2	16,6
Аугосимпатія	33,6	16,7	43,3	16,1	63,0	13,0
Контактність	31,0	11,5	51,5	12,8	66,7	13,4
Гнучкість в спілкуванні	44,6	9,7	57,0	13,0	67,4	13,1
Самоактуалізація	37,8	4,0	50,7	4,1	64,8	5,1

Примітки: $\bar{X}$ - середнє значення; Sx - стандартне відхилення

Для більшості досліджуваних студентів характерні середні та високі показники самоактуалізації особистості. Проте структура самореалізації різниться вираженістю її параметрів. Тобто, рівень прагнення до самореалізації вибудовується за рахунок різного співвідношення між параметрами самоактуалізації.

У 25,3% вибірки студентів з інвалідністю виявлено низький рівень самореалізації ($\bar{X}=37,8$), що свідчить про те, що їм властиві: наявність нерéalістичних планів на майбутнє без врахування власних можливостей; не розвинене прагнення до пізнання оточуючого світу та самопізнання, що обмежує спонтанність їхньої поведінки, здатність встановлювати ефективні стосунки з іншими людьми. Для них властиві невпевненість у собі, складність розуміння власних потреб, можливостей, цілей та бажань, що обумовлює низький рівень симпатії до власного Я, неприйняття себе такими, якими вони є в дійсності. Низький рівень прагнення до самоактуалізації характеризується особливостями *досуб'єктної самореалізації*. Досуб'єктна самореалізація студентів відбувається, переважно, ситуативно, під тиском зовнішніх обставин або потреби відповідати соціально бажаним стилям поведінки, та її сенс мало усвідомлюється особистістю. Це може гальмувати саморозвиток особистості та посилювати почуття неповноцінності. Важливими функціями досуб'єктної самореалізації є забезпечення адаптації та досягнення людиною оптимальної позиції в системі соціальних міжособистісних зв'язків.

У студентів з інвалідністю у яких діагностовано середній ($\bar{X}=50,7$) та високий ($\bar{X}=64,8$) (що становить відповідно 40% та 27,2% вибірки досліджуваних) рівні самоактуалізації констатована *суб'єктна самореалізація*. Всі її показники свідчать про прагнення максимально реалізувати власні можливості; адекватне сприймання оточуючого світу та свого місця в ньому. Для них властиве прагнення до автономності, позитивної свободи; вони уважно ставляться до власних потреб, цілей та усвідомлюють сенс їх реалізації. Ці студенти здатні встановлювати аутентичні стосунки з оточуючими людьми та реалізовувати свої сутнісні сили у взаємодії з іншими.

В цілому, аналізуючи середні значення показників самоактуалізації, можна констатувати, що для більшості досліджуваних студентів характерні середні та високі показники самоактуалізації особистості. Проте структура самореалізації різниться вираженістю її параметрів. Тобто, рівень прагнення до самореалізації вибудовується за рахунок різного співвідношення між параметрами самоактуалізації. Очевидно, низькі значення самореалізації у студентів з інвалідністю вказують саме на *особистісні ресурси* та потенціал самореалізації. Досуб'єктна самореалізація може бути передумовою суб'єктної особистісної самореалізації за умови надання психологічної допомоги особистості та сприяння розвитку її власних психологічних ресурсів.

Наступний крок дослідження – виявлення наявності взаємозв'язку між базовими показниками самореалізації студентів з інвалідністю та їхніми особистісними характеристиками. Ми подаємо аналіз лише результатів вибірки студентів з інвалідністю, в яких діагностовано високий рівень – суб'єктну самореалізацію.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між показниками самореалізації та особистісними характеристиками студентів з інвалідністю

Показники самореалізації	Особистісні характеристики							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Орієнтація в часі	0,48*	0,37*	0,39*	0,32*	0,52*	0,49*	0,40**	0,36**
Цінність самореалізації	0,68**	0,57**	0,35**	0,32**	-	-0,38**	0,56**	0,58**
Самоактуалізація	0,59**	0,55**	0,46**	0,46**	0,53**	0,59**	0,53**	0,56**

Примітки: достовірність кореляційних зв'язків: ** на рівні $p \leq 0,01$; * на рівні $p \leq 0,05$.

Показники: Тест життєстійкості: 1 – загальна «життєстійкість»; Тест смисловиттєвих орієнтацій (СЖО): 2 – «процес життя»; Методика «Індекс життєвого стилю»: 3 – «раціоналізація»; Шкала базових переконань особистості: 4 – «цінність власного Я»; Опитувальник часової перспективи: 5 – «гедоністичне теперішнє»; Опитувальник копінг-стратегій: 6 – «пошук соціальної підтримки»; Тест-опитувальник самоставлення: 7 – «глобальне самоставлення», 8 – «самоповага»

Кореляційний аналіз базових складових самореалізації із особистісними характеристиками показав, що самореалізація студентів з інвалідністю пов'язана з: позитивним самоставленням, диференційованим за самоповагою ($r=0,36$; $r=0,58$ $r=0,56$; $p \leq 0,05$); наявністю життєвих цілей, осмис-

леністю життя та здатністю керувати ним ($r=0,37$; $p\leq 0,01$; $r=0,57$, $r=0,55$; $p\leq 0,05$); переживанням власного теперішнього як змістовного, насиченого значущими подіями ($r=0,52$; $p\leq 0,01$; $r=0,53$; $p\leq 0,05$); здатністю виконувати активну стратегію долаючої поведінки – пошук соціальної підтримки ($r=0,49$; $p\leq 0,01$; $r=-0,38$; $p\leq 0,05$; $r=0,59$; $p\leq 0,05$). Базові складові самореалізації студентів з інвалідністю значуще корелюють з особистісною життєстійкістю ($r=0,48$; $p\leq 0,01$; $r=0,68$; $p\leq 0,05$; $r=0,59$; $p\leq 0,05$), що допомагає їм бути суб'єктом власного життя вирішувати життєві завдання, контролювати його події. Виявлений взаємозв'язок базових компонентів самореалізації з «раціоналізацією» (адаптивним механізмом психологічного захисту) може свідчити про індивідуальну стратегію ставлення до виклику інвалідності. Особистість раціоналізує (за допомогою логічних установок, переконливих доказів) суб'єктивні переживання, викликані функціональною, сенсорною обмеженістю, наявністю фізичного дефекту та запобігає вираженню неефективних переживань, думок та почуттів. Виявлені позитивні взаємозв'язки між базовими показниками самореалізації та базовим переконаннями у «цінності власного Я» ($r=0,32$; $p\leq 0,01$; $r=0,32$; $p\leq 0,05$; $r=0,46$; $p\leq 0,05$) свідчать, що переконання в цінності, силі власного Я, уявлення про себе як про людину, яка гідна любові, поваги, прийняття, підвищує цінність самореалізації.

Результати емпіричного дослідження самореалізації студентів з інвалідністю та аналіз поглядів сучасних науковців, дослідження яких пов'язані з вивченням даної категорії студентів, дозволили визначити основні мішені психологічної допомоги. Ми вважаємо, що при наданні психологічної допомоги студентам з інвалідністю сутність діяльності психолога полягає в *створенні умов* для особистісного зростання, саморозвитку особистості, розширення її адаптивності через поєднання недирективних та директивних технологій - фасилітації й корекції, які стимулюють внутрішні процеси, прогресивні зміни, при цьому не породжують заданий, запрограмований результат, враховують логіку та індивідуально-своєрідну траєкторію особистісного зростання як складного багатоаспектного процесу.

Мета програми психологічної допомоги студентам з інвалідністю - сприяти процесу особистісного зростання, активізації особистісних ресурсів, які опосередковують, послаблюють негативний вплив інвалідності, зберігають психологічну рівновагу й мотивують на досягнення особистісної самореалізації.

Комплексна програма психологічної допомоги ґрунтується на *засадах* гуманістичної, позитивної психології та психотерапії (А. Маслоу,

М. Салігман, Н. Пезешкіан, М. Чіксентміхайї); проактивної моделі інвалідності (Levitt, 2017); концепції самодетермінованої поведінки (Wehmeyer, 2015), на положеннях теорії осмисленого досягнення задоволення «The Theory Pleasure-Accomplishment-Meaning» (Hunecke, 2013) та передбачає психологічний аналіз ресурсів самої особистості, активізації її сильних сторін, здібностей, інтересів, життєвих цілей, її позиції ставлень, активності з урахуванням вимог оточуючого середовища.

Комплексна програма психологічної допомоги студентів з інвалідністю реалізує наступні завдання:

1. Сприяння розвитку самосвідомості студентів, формування позитивної «концепції Я» через надання психокорекційної та розвивальної допомоги.

2. Створення умов для активізації особистісних ресурсів, які обумовлюють особистісну самореалізацію студентів: життєстійкість, осмисленість життя, самостійність, сміливість у прийнятті рішень, відповідальність, автономність.

3. Сприяння переробці та інтеграції травматичного досвіду інвалідності через формування адекватного ставлення до фізичного дефекту, хронічного захворювання;

4. Попередження та корекція труднощів, які перешкоджають самореалізації студентів з інвалідністю.

5. Створення сприятливого середовища для розвитку суб'єктності, зміцнення та збереження психічного здоров'я студентів.

6. Сприяння синтезу особистісної інклюзії (як включеності студентів з інвалідністю в освітній процес) та освітньої інтеграції;

7. Сприяння розширенню мережі суб'єктивно бажаної соціальної підтримки студентів з інвалідністю, спрямованої на активізацію саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації.

Практична реалізація комплексної програми психологічної допомоги та підтримки студентів з інвалідністю має здійснюватися на принципах: відповідності соціокультурного інтегрованого освітнього середовища адаптивним можливостям студентів з інвалідністю; цінності, унікальності особистості; індивідуалізації психологічних інтервенцій, які базуються на збережених сильних сторонах, ресурсах студентів з інвалідністю; системності – застосування форм, методів, напрямів та технологій психологічної практики; самопідтримки, самоактивації та самопомоги.

Психологічна допомога студентам з інвалідністю реалізовувалася у двох напрямках: безпосередня та опосередкована психологічна допомога

через групи підтримки, якими в освітньому просторі ЗВО є студентська спільнота, викладачі, батьки студентів з інвалідністю.

Специфікою безпосередньої психологічної допомоги студентам з інвалідністю є розвиток у них здатності до самопомоги, яка передбачає актуалізацію самостійності, активності, розвиток самоконтролю, відповідальності, зниження залежності від інших, повноцінну участь у житті суспільства. Для реалізації означених напрямів безпосередньої психологічної допомоги студентам з інвалідністю ми використовували групові (соціально-психологічні тренінги) та індивідуальні (психологічні консультації за запитом) форми роботи.

Опосередкована психологічна допомога студентам з інвалідністю здійснювалася через групи підтримки: одностудентські - здорових студентів, студентської спільноти, викладачів, батьків, які потенційно є ресурсом соціалізації, адаптації, інтеграції та особистісного зростання для студентів з інвалідністю. Робота спрямовувалася на: ознайомлення з особистісними особливостями студентів з інвалідністю, специфікою їхньої комунікації та взаємодії; активізацію мотивів особистісного розвитку та самореалізації; підвищення згуртованості в інтегрованих студентських групах; формування толерантності та розвиток психологічної культури спілкування; розвиток соціальної взаємодії та розширення мережі контактів.

Опосередковану психологічну допомогу реалізовано через: спільне проведення соціально-психологічних тренінгів студентів з інвалідністю та здорових студентів; тьюторську підтримку студентів з інвалідністю в учбовій діяльності та поза її межами; створення груп самопомоги, в яких активними організаторами, учасниками та ведучими були як здорові студенти, так і студенти з інвалідністю. Важливим було включення в роботу груп самопомоги студентів з інвалідністю які вже мають досвід подолання власних труднощів та досягли успіхів в професійній діяльності.

Однією з ключових умов ефективності надання психологічної допомоги студентам з інвалідністю є залучення батьків до конструктивної взаємодії. Батьки осіб з інвалідністю є та залишаються довгий період життя найбільш значущим оточенням; партнерами в процесі транзакції (переходу) в доросле життя. Основна мета психологічної роботи з батьками - опосередковано сприяти особистісному зростанню, самореалізації, психологічному благополуччю студентів з інвалідністю через оптимізацію психологічної компетентності батьків, необхідної для подолання складних ситуацій, проблем, які виникають у процесі реалізації батьківських функцій. Для реалізації мети та напрямку роботи з батьками ми застосовували семінарсько-тренінгові заняття.

Успішність інтеграції та самореалізації студентів з інвалідністю значною мірою залежить від психологічної готовності та інклюзивної компетентності викладачів закладів вищої освіти. Професіоналізм викладача залежить від сформованості не лише професійних компетентностей, необхідних йому для роботи у навчальному закладі, але й від ступеня володіння «soft skills» як комплексу неспеціалізованих надпрофесійних «гнучких компетентностей», які забезпечують успішне виконання професійних обов'язків фахівців будь-якого профілю, зокрема, викладачів ЗВО та визначають його індивідуальність у професійному конкурентному середовищі (Наход, 2020).

Основними завданнями психологічної роботи з викладачами були: сприяти оптимізації професійної діяльності викладачів в інтегрованому освітньому середовищі через поінформованість про психологічні особливості осіб з інвалідністю різних нозологічних груп, специфіку їхньої навчальної діяльності, комунікації та міжособистісної взаємодії; сприяти активізації психологічних якостей викладачів: толерантності, гуманності, відповідальності, альтруїзму, доброзичливості, оптимізму; навчати технікам саморегуляції емоційних станів, профілактики та подолання емоційної напруги.

Ефективність впровадженої нами програми психологічної допомоги студентам з інвалідністю оцінювалась через аналіз суб'єктивних показників переживання задоволеності/незадоволеності самореалізацією – особистісний розвиток, самоприйняття, автономія, цілі в житті, позитивні взаємини, задоволеність життям, особистісну стійкість. Оскільки результат самореалізації об'єктивно може бути представлений як утворення інтегральних якостей людини та при цьому завжди має суб'єктивний характер.

У студентів з інвалідністю істотні зміни після запровадження програми психологічної допомоги відбулися за показниками психологічного благополуччя: позивні взаємини ($t = 3,24; p \leq 0,001$), особистісне зростання ($t = 2,59; p \leq 0,001$), самоприйняття ($t = 2,32; p \leq 0,001$); задоволеність життям ($t = -2,09; p \leq 0,001$). Порівняльний аналіз середніх значень параметрів самореалізації студентів з інвалідністю (за t -критерієм Стьюдента для залежних вибірок) до та після проведення програми свідчить про достовірне зростання параметрів самореалізації: самоповаги ($t = 4,58; p \leq 0,001$), саморозуміння ($t = 3,41; p \leq 0,001$), самоприйняття ($t = 2,46; p \leq 0,001$), самовпевненості ($t = 2,21; p \leq 0,001$); цілей в житті ($t = 3,88; p \leq 0,001$), локусу контролю – життя ($t = 4,13; p \leq 0,001$); показника майбутнє ($t = 2,45; p \leq 0,005$); включеності ($t = 3,89; p \leq 0,001$), контролю ($t = 3,88; p \leq 0,001$), прийняття ризику ($t = 3,63; p \leq 0,001$).

Попри те, що параметри самореалізації студентів - життєстійкість та її складові, самовпевненість, цілі в житті, процес життя залишаються нижчими за нормативні значення, прагнення студентів з інвалідністю до самореалізації значною мірою стало обумовлюватися вираженою особистісною потребою, спрямованістю на себе через активну взаємодію з оточуючим світом; здатністю реалізовувати власні можливості в теперішньому, осмислено його проживати. Підвищення впевненості у силі власного Я, саморозуміння та самоприйняття обумовлюють їхню здатність долати виклики життя, вирішувати складні завдання; готовність аналізувати власну поведінку, усвідомлення зв'язку між власною активністю, діями та їх наслідками, брати відповідальність на себе за результати власної поведінки.

Висновки

Результати нашого дослідження засвідчують, що одним з найважливіших завдань психологічної практики є створення й запровадження психологічної допомоги, яка б сприяла активізації й розвитку тих необхідних психологічних ресурсів молоді з інвалідністю, які детермінують їхню особистісну стійкість, послаблюють негативний вплив інвалідності, допомагають зберегти психологічну рівновагу, сприяють формуванню конструктивної життєвої позиції, підвищенню фізичного й психічного здоров'я, мотивують до особистісної самореалізації.

Комплексна програма психологічної допомоги студентам з інвалідністю полягає у забезпеченні освітнього середовища, яке реалізує особливу культуру соціалізації індивідуальності та будується на основі безбар'єрності ставлень та розуміння, на засадах рівний - рівному, що передбачає подолання стереотипів інвалідності, сприяння самореалізації особистості студентів. Мета програми психологічної допомоги студентів з інвалідністю - сприяння процесу особистісного зростання, збереженню психічного здоров'я студентів з інвалідністю через активізацію особистісних ресурсів які опосередковують, послаблюють негативний вплив інвалідності, зберігають психологічну рівновагу та мотивують до саморозвитку.

У структурі психологічної допомоги студентам з інвалідністю ми виокремлюємо два напрями: безпосередня та опосередкована психологічна допомога через групи підтримки - студентську спільноту, викладачів, батьків студентів з інвалідністю. Зазначені напрями психологічної допомоги тісно взаємопов'язані між собою, передбачають активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу та є підґрунтям для активізації ресурсів

самопідтримки студентів з інвалідністю, що, безумовно, буде сприяти їхній особистісній автономії, самостійності, відповідальності.

Основними мішенями психологічної допомоги студентам з інвалідністю є: робота з активізації та розвитку психологічних ресурсів особистісного зростання, саморегуляції та самоорганізації; сприяння усвідомленню індивідуальної траєкторії особистісного розвитку, навичок цілепокладання, планування діяльності; психокорекційна робота з психологічною травмою інвалідності та інтеграція отриманого досвіду в особистісне зростання; розширення індивідуального репертуару стратегій конструктивного подолання стресових, складних життєвих ситуацій; розвиток навичок спілкування, взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій, управління часом, саморегуляції; розвиток осмисленості як необхідної складової психічного здоров'я та благополуччя особистості.

Опосередкована психологічна допомога передбачає групові та індивідуальні форми взаємодії зі студентами, які навчаються в інтегрованих групах, викладачами та батьками студентів з інвалідністю. Опосередкована психологічна допомога спрямована на оптимізацію психологічної, особистісної, фахової компетентності соціального оточення, необхідної для опосередкованого сприяння особистісному зростанню, самореалізації студентів з інвалідністю.

Для реалізації означених напрямів психологічної допомоги студентам з інвалідністю ми використовували групові (соціально-психологічні тренінги, групи самодопомоги, групи зустрічей) та індивідуальні (психологічні консультації за запитом) форми роботи.

Апробація програми психологічної допомоги студентів в інтегрованому освітньому середовищі показала її ефективність та необхідність створення оптимального простору для забезпечення саморозвитку та самореалізації студентів з різним рівнем здоров'я.

Перспектива подальших досліджень полягає у побудові цілісного уявлення про самореалізацію особистості в онтогенезі, професіогенезі; з'ясуванні гендерного аспекту самореалізації студентів з інвалідністю, взаємозв'язку особистісної, професійної та соціальної самореалізації особистості. На особливу увагу заслуговує дослідження впливу інтегрованого освітнього середовища на процес становлення індивідуальних стратегій самореалізації студентів з інвалідністю та здорових студентів.

Декларація про конфлікт інтересів. Автор заявляє про відсутність потенційного конфлікту інтересів стосовно дослідження, авторства та/або публікації цієї статті.

Список використаних джерел

Aquino, K. C., & Bittinger, J. D. (2019). The Self-(un) Identification of Disability in Higher Education. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 32(1), 5–19. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1217454.pdf>

Aquino, K. C. (2016). A New Theoretical Approach to Postsecondary Student Disability: Disability-Diversity (Dis) Connect Model. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 29, 4, 317–330.

Civico, F. J., Acedo, V. I., Herves, M. A., & Osello, E. M. (2021). Psychological well-being and disability: a comparison among university students. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 19(1), 93–116. Retrieved from: <http://53.3560-Texto%20del%20articulo-15088-1-10-20210318.pdf>

Hunecke, M. (2013). *Psychological resources for sustainable lifestyles*. A report from Denkwerk Zukunft – Foundation for cultural renewal. Bonn : Denkwerk Zukunft.

Levitt, J. M. (2017). Developing a model of disability that focuses on the actions of disabled people. *Disability & Society*, 32, 735–747. DOI: 10.1080/09687599.2017.1324764

Minotti, Bradley J, Ingram, Katherina M., Forber-Pratt, Anjali J., & Espelage, Dorothy L. (2021). Disability community and mental health among college students with physical disabilities. *Rehabil Psychology*, 66(2), 192–201. DOI: 10.1037/rep0000377

Reyes, J. I., Meneses, J., & Melián, E. (2022). A systematic review of academic interventions for students with disabilities in Online Higher Education. *European Journal of Special Needs Education*, 37(4), 569–586. DOI: <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1911525>

Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55, 1, 5–14.

Smedema, S. M., Lee, D., & Bhattarai, M. (2022). An Examination of the Relationship of Core Self-Evaluations and Life Satisfaction in College Students With Disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 65(2) 129–139. DOI: 10.1177/0034355221993569

Wehmeyer, M. (2015). Framing for the Future: Self-Determination. *Remedial and Special Education*, 36, 20–23. DOI: 10.1177/0741932514551281

Wersth, S., Hammer, S., & d-Abadie, D. (2014). Disability and study: Layers of management. *International Journal of Pedagogies and Learnin*, 9(1), 101–109. DOI: 10.1080/18334105.2014.11082023

Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (2008). *The Time Paradox: The new psychological of time that will change your life*. New York : Free Press.

Барна, М. В. (2012). *Психологічні особливості побудови стратегій самореалізації студентів-інвалідів*. (Дис. канд. психол. наук). Київ.

Бойко, Г. М. (2016). Психореабілітаційний супровід навчання студентів з особливими освітніми потребами. Г. Давиденко (Ред.), *Інклюзивна освіта: досвід і перспективи*. (Монографія). (с. 114–123). Вінниця.

Купреєва, О. І. (2011). Соціально-психологічний тренінг як технологія психологічного супроводу процесу адаптації студентів-першокурсників. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 8(10), 162–171.

Купреєва, О. І. (2021). *Психологічні основи самореалізації студентів в інтегрованому освітньому середовищі*. (Монографія). Київ : Талком.

Курбатова, А. О. (2021). Особистісні чинники професійної мотивації студентів з інвалідністю. *Вісник післядипломної освіти. «Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 18(47), 70–100. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-79-100](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-79-100)

Наход, С. А. (2020). Інклюзивна компетентність у складі «Soft skills» майбутніх педагогів початкових класів. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «педагогіка і психологія»*. Педагогічні науки, 1(19), 225–232.

Овчаренко, О. Ю. (2023). Психологічні особливості дослідження стресостійкості студентів з інвалідністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 6, 10–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.2>

Франкл, В. (2020). *Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог в концтаборі*. Харків : Клуб сімейного дозвілля.

Чиксентмігаї, М. (2017). *Потік. Психологія оптимального досвіду*. Харків : КСД.

Чухрій, І. В. (2020). Дослідження психологічних механізмів соціальної адаптації молоді з вродженими порушеннями функцій опорно-рухового апарату. *Теорія і практика сучасної психології*, 1, 3, 157–160.

Шамич, О. М. (2019). *Психологічні основи самореалізації паралімпійців*. (Монографія). Київ : Талком.

References

Aquino, K. C., & Bittinger, J. D. (2019). The Self-(un) Identification of Disability in Higher Education. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 32(1), 5–19. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1217454.pdf>

Aquino, K. C. (2016). A New Theoretical Approach to Postsecondary Student Disability: Disability-Diversity (Dis) Connect Model. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 29, 4, 317–330.

Civico, F. J., Acedo, V. I., Herves, M. A., & Osello, E. M. (2021). Psychological well-being and disability: a comparison among university students. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 19(1), 93–116. Retrieved from: <http://53.3560-Texto%20del%20articulo-15088-1-10-20210318.pdf>

Hunecke, M. (2013). *Psychological resources for sustainable lifestyles*. A report from Denkwerk Zukunft – Foundation for cultural renewal. Bonn : Denkwerk Zukunft.

Levitt, J. M. (2017). Developing a model of disability that focuses on the actions of disabled people. *Disability & Society*, 32, 735–747. DOI: 10.1080/09687599.2017.1324764

Minotti, Bradley J, Ingram, Katherina M., Forber-Pratt, Anjali J., & Espelage, Dorothy L. (2021). Disability community and mental health among college students with physical disabilities. *Rehabil Psychology*, 66(2), 192–201. DOI: 10.1037/rep0000377

Reyes, J. I., Meneses, J., & Melián, E. (2022). A systematic review of academic interventions for students with disabilities in Online Higher Education. *European Journal of Special Needs Education*, 37(4), 569–586. DOI: <https://doi.org/10.1080/08856257.2021.1911525>

Seligman, M., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55, 1, 5–14.

Smedema, S. M., Lee, D., & Bhattarai, M. (2022). An Examination of the Relationship of Core Self-Evaluations and Life Satisfaction in College Students With Disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 65(2) 129–139. DOI: 10.1177/0034355221993569

Wehmeyer, M. (2015). Framing for the Future: Self-Determination. *Remedial and Special Education*, 36, 20–23. DOI: 10.1177/0741932514551281

Werst, S., Hammer, S., & d-Abadie, D. (2014). Disability and study: Layers of management. *International Journal of Pedagogies and Learnin*, 9(1), 101–109. DOI: 10.1080/18334105.2014.11082023

Zimbardo, P. G., & Boyd, J. N. (2008). *The Time Paradox: The new psychological of time that will change your life*. New York : Free Press.

Barna, M. V. (2012). *Psychologichni osoblyvosti pobudovy strategij samorealizacii' studentiv-invalidiv* [Psychological peculiarities of building self-realization strategies of students with disabilities]. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Bojko, G. M. (2016). *Psychoreabilitacijnyj suprovid navchannja studentiv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy* [Psychological rehabilitation support for students with special educational needs]. G. Davydenko (Red.), *Inkljuzyvna osvita: dosvid i perspektyvy*. (Monografija). (pp. 114–123). Vinnycja. [in Ukrainian].

Kuprjejeva, O. I. (2011). *Social'no-psychologichnyj trening jak tehnologija psychologichnogo suprovodu procesu adaptacii' studentiv-pershokursnykiv* [Socio-psychological training as a technology of psychological support of the adaptation process of first-year students]. *Aktual'ni problemy navchannja ta vyhovannja ljudej z osoblyvymy potrebamy*, 8(10), 162–171. [in Ukrainian].

Kuprjejeva, O. I. (2021). *Psychologichni osnovy samorealizacii' studentiv v integrovanomu osvitnomu seredovyshhi* [Psychological foundations of students' self-realization in an integrated educational environment]. (Monografija). Kyiv : Talkom. [in Ukrainian].

Kurbatova, A. O. (2021). *Osobystisni chynnyky profesijnoi' motyvacii' studentiv z invalidnistju* [Personal factors of professional motivation of students with disabilities]. *Visnyk pishjadyploumnoi' osvity*. «Serija «Social'ni ta povedinkovi nauky», 18(47), 70–100. [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18\(47\)-79-100](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2021-18(47)-79-100)

Nahod, S. A. (2020). *Inkljuzyvna kompetentnist' u skladi «Soft skills» majbutnih pedagogiv pochatkovyh klasiv* [Inclusive competence as part of “Soft skills” of future primary school teachers]. *Visnyk Universytetu imeni Al'freda Nobelja. Serija «pedagogika i psihologija. Pedagogichni nauky*, 1(19), 225–232. [in Ukrainian].

Ovcharenko, O. Ju. (2023). *Psychologichni osoblyvosti doslidzhennja stresostijkosti studentiv z invalidnistju* [Psychological features of the study of stress resistance of students with disabilities]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo nacional'nogo universytetu. Serija: Psihologija*, 6, 10–17. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.6.2>

Frankl, V. (2020). *Ljudyna v poshukah spravzhnogo sensu. Psyholog v konctabori* [Man in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp]. Harkiv : Klub simejnogo dozvillja. [in Ukrainian].

Chyksentmigai', M. (2017). *Potik. Psihologija optymal'nogo dosvidu* [Flow. Psychology of optimal experience]. Harkiv : KSD. [in Ukrainian].

Chuhrij, I. V. (2020). *Doslidzhennja psychologichnyh mehanizmiv social'noi' adaptacii' molodi z vrodzhenymy porushennjamy funkcij oporno-ruhovogo aparatu* [Research of psychological mechanisms of social adaptation of youth with congenital disorders of the musculoskeletal system]. *Teorija i praktyka suchasnoi' psihologii'*, 1, 3, 157–160. [in Ukrainian].

Shamych, O. M. (2019). *Psychologichni osnovy samorealizacii' paralimpijciiv* [Psychological foundations of self-realization of Paralympians]. (Monografija). Kyiv : Talkom. [in Ukrainian].

Abstract

Kuprieieva O. I.,

DSc. in Psychological Sciences, Associate Professor,
Leading researcher at the Laboratory
of Psychological diagnostics and Scientific
and Psychological Information,
G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAES
of Ukraine
E-mail: consultok0804@gmail.com

THE PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE TO YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES IN AN INTEGRATED EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article substantiates the program of psychological assistance to young people with disabilities studying in an integrated educational environment. The study **aim** was to determine the content, structure and features of the implemented program of psychological assistance to young people with disabilities in the integrated environment of higher education institutions. **Methods and results.** Based on the results of an empirical study that included 345 students with disabilities studying in integrated groups of higher educational institutions in Kiev, we revealed two levels of self-realization in the examined students - pre-subject and subject ones. The performed correlation analysis revealed correlations between the basic components of self-realization of students with disabilities and their personal characteristics (resources) - hardiness, basic beliefs, time perspective, coping strategies, mechanisms of psychological protection, self-attitude. The targets of psychological assistance, directions and methods of the program were defined. **Conclusions.** The purpose of the psychological assistance program is to promote personal growth, activate personal resources that mediate, weaken the negative impact of disability, maintain psychological balance and motivate to achieve personal self-realization. Psychological assistance to students with disabilities should be provided in two interrelated areas: direct and indirect psychological assistance through support groups - the student community, teachers and parents of students with disabilities. The performed testing of the psychological assistance program has shown its high effectiveness.

Key words: *youth with disabilities, psychological assistance, students with disabilities, self-realization, psychological resources, resilience, coping strategies, basic beliefs, socio-psychological factors, crisis conditions.*

Отримано – 01 березня 2023

Рецензовано – 07 березня 2023

Прийнято – 10 березня 2023

Received – March 01, 2023

Revision – March 07, 2023

Accepted – March 10, 2023